

Preventie van partnerrelatie- en gezinsproblemen bij operationele inzet

Erik L.J.L. De Soir¹

Inleiding

De herhaalde, daadwerkelijke inzet van de Belgische legereenheden is nog nooit zo groot geweest als het laatste decennium. Ons leger is bovendien, na de opschorting van de dienstplicht, een beroepsleger geworden waarvan de socio-demografische context op dit ogenblik niet optimaal is; indicatoren hiervoor zijn onder meer de onderbezetting van functies in gevechtseenheden, de hoge gemiddelde leeftijd van het personeel in gevechtsfuncties en het vaak verpletterend hoog ontplooiingsritme van gevechtseenheden.

Deze situatie vereist een uitgebalanceerd (na)zorgsysteem. Dat werd ook in een toonaangevend rapport vastgesteld. Op verzoek van de Minister van Defensie werd, naar aanleiding van enkele situaties van normoverschrijdend gedrag van Belgische militairen tijdens vredesoperaties, een studie naar racismebestrijding binnen de Belgische Strijdkrachten bevolen. De bevindingen van deze studie werden gebundeld in het inmiddels in België berucht geworden *Rapport Leman*. Het citeren van dit rapport is niet alleen relevant met betrekking tot racismebestrijding binnen de veranderende Belgische Krijgsmacht: uit de vaststellingen, aanbevelingen en eindconclusies blijken tevens ook heel wat andere problemen die zich op dit ogenblik stellen. We selecteerden uit onderhavig rapport de volgende aanbevelingen:

(...) *“Men moet voorzien dat mensen met hun persoonlijke problemen ergens terecht kunnen en daarvoor professioneel opgevangen kunnen worden, en het moet tot de militaire cultuur gaan behoren dat dit als normaal aanzien wordt. Een dergelijke hulpverlening dient zowel voor, tijdens als na de buitenlandse zending ter beschikking staan”.*

(...) *“Er moet worden voorzien in ondersteuning voor de gezinsleden van de deelnemers aan buitenlandse opdrachten”.*

In dit tweede artikel over de Belgische ervaringen met thuisfrontzorg wordt een ontwerp gepresenteerd dat het uitgangspunt kan vormen voor de toekomstige zorgstructuur ten behoeve van uitgezonden militairen en hun achterban. Het gaat om een pragmatisch en holistisch model voor psychosociale omkadering. Een aantal essentiële onderdelen van dit model werden reeds herhaaldelijk - en met succes - uitgetest tijdens reële operaties (cf. Moving Star Van en VI, Belbat IX en X, Beluga II en III). Het model behandelt de mogelijkheden om via *een nazorgconcept op maat de peacekeepers te leren weggaan, te leren weg zijn en te leren terugkomen*. Na de bespreking van dit model formuleren we enkele aanbevelingen zoals die op basis van de uitgebreide studie van De Soir² aan de Stafchef van de Landmacht gedaan werden om dan tenslotte enkele conclusies in de verf te zetten.

¹ Erik L.J.L. De Soir is Psycholoog-Psychotherapeut en als Onderwijsgelastigde Psychologie verbonden aan de Leerstoel Psychologie (Departement Gedragwetenschappen) van de Koninklijke Militaire School te Brussel. We houden eraan te stellen dat de inhoud van dit artikel niet noodzakelijk het officiële standpunt van de Belgische Strijdkrachten vertolkt.

² DE SOIR, E. (1999). Preventie van partnerrelatie- en gezinsproblemen bij operationele inzet. Systeem- en communicatiegerichte interventies. Onuitgegeven scriptie gemaakt in opdracht van de Stafchef van de Landmacht in het kader van de beroepsproeven tot hoofdofficier (specialist psychologie).

Nazorgconcept voor psychosociale counselling bij langdurige operationele inzet

In de onderstaande lijnen willen we de *bouten en de moeren* van psychosociale omkadering van langdurige operationele inzet en thuisfrontzorg uitleggen. Het holistisch nazorgconcept, gebaseerd op enerzijds het integratief stress-model van Bosma en Hosman³ (1990), en anderzijds de systeem- en communicatietheorieën (cf. De Soir, 1999), wordt in dit artikel vooral uitgewerkt voor het thuisfront. Het nazorgconcept voor veteranen wordt alleen beknopt samengevat. De opgegeven maatregelen worden verwoord in termen van *leren weggaan*, *leren wegzijn* en *leren terugkomen*. Het nazorgconcept heeft als uiteindelijke doelstelling de primaire, de secundaire en de tertiaire preventie van psychosociale problemen.

De **hoofddoelstellingen** van een dergelijk concept kunnen geformuleerd worden in termen van het *welbevinden van de individuele militair* enerzijds, en het *welbevinden van de systemen* (we beschouwen in dit geval enkel de leefkern rond de betrokken militair, met een nadrukkelijk accent op zijn partnerrelatie) waarvan hij deel uitmaakt.

Doelstellingen met betrekking tot het *welbevinden van de individuele militair*, kunnen als volgt gesteld worden:

- (1) het *bevorderen* van *inzicht* in de *verwerking van ingrijpende ervaringen* en het *leren herkennen* van *stressklachten* (o.a. tekens van acute en cumulatieve stress);
- (2) het *aanleren* van *effectieve strategieën* om met *verwerkings- en aanpassingsproblemen* om te gaan;
- (3) het *bevorderen* van de *integratie van ingrijpende ervaringen* in de actuele situatie;
- (4) het *bieden* van een *maatschappelijke en militaire erkenning*.

Doelstellingen met betrekking tot het *systemisch welbevinden van de militair*, of het *welbevinden van de betekenisvolle anderen*, zijn de volgende:

- (1) het *bevorderen* van *inzicht* in het *ontstaan van problemen* die *storend of belastend* zijn voor het *welbevinden van het gezin of de partnerrelatie* (overkoepelend leefkern) van de militair;
- (2) het *aanleren* van *effectieve technieken* (of *copingstrategieën*), ingegeven vanuit het *systeem- en communicatiedenken*, om met de *verwerkings- en aanpassingsproblemen* binnen de *partnerrelatie* en/of het *gezin* om te gaan;
- (3) het *bevorderen* van de *integratie van ingrijpende ervaringen*, zowel bij de militair als bij zijn betekenisvolle anderen, *in het levensverhaal* van het *gezin en/of de partnerrelatie* van de militair.

Leren weggaan:

a) *de primaire preventie van psychosociale problemen in het individueel welbevinden van de uit te zenden militair*

Een eerste activiteit van primaire preventie is het uitvoeren van een screening op *risicofactoren*. Zonder verder te willen ingaan op de aard van deze problemen, willen we stellen dat een deel ervan zelfs opgenomen kan worden in de *psychologische selectie* van kandidaten. De screening van *kandidaat-vredeshandhavers* is een taak die *voorzien is in het takenpakket van de Raadgever Mentale Operationaliteit*⁴ (op het betrokken niveau) in het kader van zijn taak 'advies aan de commandant'.

³ Bosma, M., en Hosman, C. (1990). Preventie op waarde geschat: een studie naar de beïnvloedbaarheid van determinanten van psychische gezondheid. Nijmegen: Bureau Bêta.

⁴ RMO: Raadgever Mentale Operationaliteit. RMO werden in 1998, na een korte bijkomende opleiding in de landmacht in plaats gesteld a rato van één per actieve brigade en één voor elk groot commando. Op dit ogenblik

Verder zouden alle militairen, voorafgaand aan hun deelname aan een vredesondersteunende zending, een opfriscursus moeten gekregen hebben in verband met het *werken onder stressvolle omstandigheden* en *stressbeheer* in het algemeen. De aan te leren vaardigheden omhelzen vooral *het leren herkennen en hanteren van stress bij zichzelf en de collega's* (ondersteund door *gepaste hand-outs* en eventueel een *handige geplastificeerde stressfiche op zakformaat*, waarop *basic coping skills* vermeld staan).

Andere opleidingen die in feite alle militairen zouden moeten volgen, wil men de manier van omgaan met elkaar écht wijzigen met betrekking tot emotie-gerichte communicatie, behandelen idealerwijze de volgende onderwerpen: 1) sociale vaardigheden; 2) interpersoonlijke communicatie; 3) interculturele communicatie (gericht op de cultuur in de operatiezone); 3) omgaan met provocatie, frustratie en agressie; en, 4) *peer-support*. Vooral met betrekking tot *peer-support* moeten alle militairen daadwerkelijk getraind worden in het toepassen van het buddiesysteem (i.e. letten op elkaar, zorgen voor elkaar en leren opvangen van elkaar).

We pleiten in de eerste instantie voor een nieuw een ogenschijnlijk onorthodox idee. We stellen het uitbouwen van een **netwerk van vertrouwenspersonen-vrijwilligers** onder de militairen voor. Dit netwerk zou als naam het '**DOP-netwerk**' (**DOP: Directe Opvang Ploeg**) kunnen krijgen en voornamelijk voor de volgende activiteiten instaan: 1) het vervullen van een *signaalfunctie* met betrekking tot problemen van acute of chronische stress (inclusief traumatische stress); 2) het inhoudelijk invullen van *peer-support* als een vorm van volwaardige nuldelijnshulp; 3) het *gestructureerd verspreiden van betrouwbare informatie* onder de eigen collega's; 4) het vervullen van de rol van *geprivilegieerde gesprekspartner* tussen de collega's en de RMO.

Ten tweede zou in elk vertrekkend detachement een **Psychosociaal Away Team (PAT)** kunnen gevormd worden, waarin de volgende personen aanwezig zijn: de **RMO Ops** (als professioneel terreincoördinator), een **afgevaardigde** van de **DOP**, de **eenheidsgeneesheer**, de **aalmoezenier**, en de **officier die tweede in bevel** is gedurende de operatie.

Buiten de **DOP** en het **PAT**, moeten, in tweede instantie, per pilooteenheid **multidisciplinaire werkploegen** gevormd worden die zich zullen bezighouden met de *aanpak van psychosociale problemen op het thuisfront*. In een dergelijke ploeg, die we gewoon het **Home Team** noemen, zouden zeker volgende personen moeten aanwezig zijn: 1) de *commandant* van de *achterwacht* van de eenheid; 2) de *psychosociale werkploeg* van de achterwacht; 3) de *verbindingspersonen* van de *zorgverlenende diensten* (één per zorgverlenende dienst als het CCP⁵ en de Sociale Dienst); 4) de *RMO Home* (RMO die intens samenwerkt met de RMO in de operatiezone); 5) de *thuisfront-aalmoezenier*; 6) de *lekenheler(s)*; en, 7) *externe specialisten* (kindtherapeut, medische raadgevers, juridische raadgevers, e.a.).

Leren weggaan:

b) *Primaire preventie van psychosociale problemen in het systemisch welbevinden*

hebben zes van de huidige acht RMO's een opleiding tot klinisch psycholoog. De RMO's werken in paren waarbij telkens één RMO Home achterblijft op het thuisfront en de andere - de RMO Away - meegezonden wordt met de ingezette eenheid.

⁵ CCP: Centrum voor Crisis Psychologie (Militair Hospitaal Koningin Astrid)

Idealerwijze twee maanden voor het vertrek (gedurende de emotionele fase van protest, onthechting en vervreemding) zouden de militairen en hun betekenisvolle anderen moeten *leren welke gevoelens, gedachten en gedragingen emotioneel betekenisvolle tekens kunnen zijn*. We denken hier aan een programma op twee snelheden: ten eerste de organisatie van een (verplichte) **voorlichtingsbijeenkomst** en ten tweede de organisatie van een **vertrekweekend** voor partners (waaraan kan worden deelgenomen op vrijwillige basis).

De voorlichtingsbijeenkomst

In eerste instantie denken we aan een **voorlichtingsbijeenkomst** die wordt aanzien als een *verplichte dienstactiviteit*.

Het **voormiddagprogramma** kan de volgende activiteiten bevatten: 1) *eerste contactname* met alle betrokken militairen en hun meest betekenisvolle andere (partner, ouders, enz); 2) *inlichtingen* en *informatie* verschaffen over aard, nut en betekenis van de zending, over praktische en administratieve regelingen, uitdelen van informatiebrochures, enz; 3) *persoonlijke voorstelling* van de *contactpersonen* van de *zorgverlenende diensten* die de eenheid gedurende de zending zullen volgen (moeten zoveel mogelijk dezelfde personen blijven); en, 4) een ludieke afsluiter gevolgd door een gezellige maaltijd.

Gedurende het **namiddagprogramma** moeten de volgende onderwerpen aan bod komen: 1) militairen en meest betekenisvolle andere(n) doen stilstaan bij de mogelijke veranderingen onder invloed van de langdurige zending (structuur en organisatie in het gezin of in de partnerrelatie kan wijzigen, verandering in de wijze van communiceren, evenwichtsverstoring binnen het gezin of de partnerrelatie, enz); 2) het emotionele en operationele verloop van een langdurige zending toelichten (alsook de psychosociale omkadering die zal worden aangeboden); 3) de huidige gevoelens en reacties duiden en er advies over verstrekken; 4) gerichte korte denkoefeningen aanbieden; 5) ideeën aanreiken voor een gezamenlijke voorbereiding van de kinderen op het afscheid met één van hun beide ouders; enz.

De psycho-educatieve namiddagactiviteiten ondersteunen met gepaste documentatie; hand-outs, informatiebrochures gericht op de verschillende doelgroepen (ouders met *jonge kinderen*, ouders met *adolescenten*, *nieuw samengestelde gezinnen*, *vrijgezellen*, *homo-paren*, etc). Tenslotte, *last but not least*, worden de militairen en hun betekenisvolle anderen gestimuleerd om - geheel vrijblijvend en kosteloos - een *partnerweekend* te volgen dat hen kan helpen in het leren weggaan uit de leefkern.

Het vertrekweekend

Het **vertrekweekend** kan militairen en hun meest betekenisvolle andere helpen bij de voorbereiding op een langdurige scheiding, het beheren van psychosociale problemen in gezinsverband en het doorwerken of emotioneel ventileren van psychosociale gezins- en/of relationele restletsels verbonden aan vroegere zendingen (waarvoor nooit afdoende begeleiding ontvangen werd). Het **vertrekweekend** kan in feite dienen als **startpunt** voor een **stelselgerichte veteranen- en leefkernbegeleiding**.

De *doelstellingen* van het *vertrekweekend* zijn aldus: 1) het *bevorderen* van *intense onderlinge contacten* en het *vergroten* van *mogelijkheden tot sociale steun*; 2) het *vergroten* van *inzicht* in de *gevolgen* van de *uitzendervaring*, zowel voor het *persoonlijk functioneren* als voor het *functioneren binnen de partnerrelatie* en/of het *gezin*; 3) het *opsporen* van *mogelijke problemen* bij een *langdurige scheiding*; 4) het *analyseren* van de *huidige relatie* en hoe die door de zending kan veranderen.

Gedurende dit weekend voorzien we zelfs contacten tussen enerzijds 'oude' (ervaren) veteranen en 'jonge' (onervaren) veteranen, en anderzijds tussen 'oude'-veteranenpartners en 'jonge'-veteranenpartners. We beschouwen de ervaringen van ervaren veteranen(partners), en hun ideeën voor een betere probleemoplossing, *'voor zij die het nog allemaal moeten*

meemaken' als een schat aan *natuurlijke therapeutische informatie* die tot nog toe grotendeels onaangeroerd bleef.

Het vertrekweekend kan opgevat worden als een *ontmoetings- en gespreksweekend*, en duurt van vrijdagavond tot zondagavond. Het centrale element van het weekeindprogramma is de onderlinge uitwisseling van ervaringen, het intens werken tussen de beide partners van een relatie en de ontmoeting met paren die de ervaringen reeds minstens twee a drie maal gehad hebben. De groep paren is maximaal 12 a 14 paren en wordt begeleid door 4 a 6 animators, waarvan er minstens twee zijn opgeleid in *de relatie-, gezins- en sextherapie en de anderen een opleiding of ervaring hebben in het begeleiden van groepen op een creatieve wijze*. In deze context zien we bijvoorbeeld de inbreng van ergotherapeuten, creatieve therapeuten, groepsdynamica-specialisten, als zeer nuttig. Er kan met betrekking tot die specialisten gezocht worden naar een oplossing om te werken met vrijwillige medewerkers (of tijdelijk en punctuele contractanten).

Leren wegzijn

a) Secundaire preventie van psychosociale problemen in het individueel welbevinden

Met betrekking tot de militairen gaat het aanvankelijk vooral om *maatregelen* die erop gericht moeten zijn de *aanpassing in de operatiezone* zo snel mogelijk te laten geschieden en de *impact* van de *cultuurschok* te *minimaliseren* (in principe is hieraan reeds gewerkt in respectievelijk de *voorlichtingsbijeenkomst* en het *vertrekweekend*). Eenmaal de meesten in een min of meer *vaste werkrouetine* vallen, dienen de *ondersteunende activiteiten* gericht zijn op het *behoud* van deze *rouetine* en het ermee samenhangende niveau van *weerbaarheid aan stress*. Aan het einde van de uitzendingsperiode zijn specifieke begeleidingsmaatregelen voor de terugkeer in de leefkern gewenst. Met betrekking tot de *einde-zending-periode* pleiten we voor het organiseren van een *defuzingperiode*; we zouden kunnen spreken van een *adaptatieprogramma*. Het adaptatieprogramma heeft als belangrijke doelstelling het "*terug mens worden onder mensen*" en wordt hoofdzakelijk gevoerd vanuit een zakelijke insteek; toch neemt dit niet weg dat reeds hier ruimte kan geboden voor de emotionele beleving. De ervaringen leerden ons dat een dergelijk *adaptatieprogramma* heel wat misplaatst *acting out* gedrag van militairen, zowel binnen als buiten de Krijgsmacht (o.a. binnen de eigen leefomgeving), kan voorkomen.

Leren wegzijn

b) Secundaire preventie van psychosociale problemen in het systemisch welbevinden

De betekenisvolle anderen moeten geholpen worden bij het beheren van de initiële (emotionele) desorganisatie; een aantal maatregelen kunnen het proces van *het hervinden van een nieuw evenwicht* bespoedigen. We denken in dit geval aan het erg belangrijk thema van kinderbegeleiding.

Gedurende de activiteiten van partner- en gezinscounseling moeten de op het thuisfront achterblijvende betekenisvolle anderen leren omgaan met (crisis-)informatie teneinde wispelturigheid in de eigen gemoedstoestand zoveel mogelijk te vermijden. Andere activiteiten tussen achterblijvende partners en/of gezinsleden moeten een stimulans zijn om elkaar te blijven ondersteunen en inhoudelijk relevante thema's (taboe-onderwerpen, opvang en begeleiding van de kinderen, *rumor control*, specifieke moeilijke periodes als de *midterm* en de *anticipatie* op de *terugkeer*, enz) te blijven aansnijden.

Leren terugkomen

a) Tertiaire preventie van psychosociale problemen in het individueel welbevinden

Kort voor de terugkeer leren de militairen de specifieke problemen die zich kunnen stellen naar aanleiding van de terugkeer onder ogen zien: ze leren 1) de mix van, soms contradictorische, *gevoelens* gedurende deze periode *herkennen en hanteren*; 2) ze leren *realistische verwachtingen koesteren* ten aanzien van de terugkeer; en, 3) ze leren het *thuiskomen als een proces van reünie, reïntegratie en heraanpassing zien*. De militairen zelf nemen deel aan het *adaptatieprogramma* dat hierboven reeds werd beschreven.

Leren terugkomen

b) Tertiaire preventie van psychosociale problemen in het systemisch welbevinden

De zendingsdebriefing

Gedurende een *zendingsdebriefing* waaraan de veteranen op vrije basis deelnemen - al dan niet samen met hun partner - en die gepland wordt na ongeveer drie weken verlof, worden de betekenisvolle veranderingen als militair, echtgenoot, vader, mens, etc. op de tijdsas voor, tijdens en na doorgepraat op basis van een nauwgezet protocol (waarbij zowel plenair als in gescheiden groepen militairen/partners wordt gewerkt).

Het reünieweekend

Naar analogie van het *gespreks- en ontmoetingsweekend* dat we reeds invoerden als voorbereiding op het vertrek - voornamelijk voor militairen waarbij gezins- of partnerrelatieproblemen een belangrijke plaats vervulden, soms omwille van de herhaalde zendingen vanuit het verleden, willen we in de nazorgfase ook een reünieweekend organiseren. We vinden het organiseren van een dergelijk weekend, waaraan de militairen en hun meest betekenisvolle anderen vrij kunnen deelnemen, eigenlijk nog veel belangrijker dan de organisatie van een weekend voor vertrek, in die zin dat we er telkens zijn van uitgegaan dat de gezinshereniging een cruciale periode is; thuiskomen lijkt moeilijker dan weggaan! De competenties die we de militairen en hun meest betekenisvolle andere willen aanleren in de *nazorgperiode* zijn drieërlei:

- 1) *Trainingsitems* met betrekking tot *gedragsverandering* en het *aanleren* van (*nieuwe*) *relationele vaardigheden* bestaan uit: 1) het leren (opnieuw) spreken met en luisteren naar elkaar; 2) het leren éénduidige boodschappen uitzenden; 3) het leren (opnieuw) afbakenen van 'relationele terreinen'; 4) het leren van terreinverdedigende en -verwervende vaardigheden; 5) het leren (intiem en zakelijk) onderhandelen; en, 6) het leren toepassen van conflictoplossende vaardigheden (irritatietraining, stellen en formuleren van haalbare doelen).
- 2) *Trainingsitems* die eerder in de *sfeer van de belevingsverandering* liggen zijn: 1) het leren doorwerken en hanteren van gevoelens van agressie, schuld, afkeer, enz tegenover de partner; 2) het leren (h)erkennen van de beleving van de partner gedurende de periode van de uitzending; en, 3) het leren corrigeren in de vervormingen in het beeld van de partner.
- 3) Aangezien, spijtig genoeg, *niet alle relationele conflicten goed aflopen*, en heel wat relaties op de klippen lopen (met of zonder deelname aan een langdurige zending), kan het nuttig zijn voor bepaalde paren ook *beslissingsondersteunend* te werken met betrekking tot het al dan *niet voortbestaan van de relatie*: we denken hierbij aan 1) het helpen komen

tot een beslissing inzake scheiden of samenblijven; en, 2) het helpen verder uitwerken van een besliste scheiding.

Het spreekt vanzelf dat het aanleren van *bovenstaande methodes* een werk van *specialisten* met opleiding *in de relatie-, gezins- en sextherapie* is. We benadrukken dus nogmaals de noodzaak om over voldoende en degelijk opgeleide specialisten te beschikken.

Conclusies en aanbevelingen

In dit artikel hebben we *een lans gebroken* voor een holistische psychosociale omkadering van vredesondersteunende operaties voor de militair en zijn leefkern. In de ruime zin komt dit neer op een gedegen *veteranen- en leefkernbegeleiding* voor, tijdens en na operationele inzet.

De terugkeer stelt vele militairen voor een existentieel probleem: de subjectieve basisassumpties omtrent het leven in een welvaart- en verzorgingsstaat zijn in heel wat gevallen grondig aangetast en heel wat waarden en normen worden in vraag gesteld. De *confrontatie* tussen *twee leef- en ervaringswerelden*, de ene gebaseerd op de ervaringen van de ontplooiende militair, de andere bestaande uit de thuisfront-realiteit, stelt heel wat gezinnen voor een aanzienlijk probleem.

We formuleerden de doelstellingen voor een holistisch nazorgconcept in termen van primaire, secundaire en tertiaire preventie met betrekking tot enerzijds het welbevinden van de individuele militair, en anderzijds het systemisch welbevinden van de militair (d.i. het welbevinden van de militair in interactie met zijn leefkern).

De kern van de psychosociale ondersteuningsactiviteiten situeert zich, met betrekking tot zowel het individueel als het systemisch welbevinden, op de volgende vlakken: 1) het bevorderen van inzicht in het ontstaan van psychosociale problemen; 2) het aanleren van effectieve interventietechnieken (copingstrategieën); en, 3) het bevorderen van de integratie van ‘nieuwe’ professionele ervaringen.

De meest in het oog springende innovaties in het (na)zorgconcept zijn, naast een verdere uitwerking van het reeds bestaande takenpakket van de *RMO*, enerzijds de uitbouw van een netwerk voor nuldelijnshulpverlening (cf. het *DOP*-netwerk) en psychosociale crisisinterventie (cf. het *PAT*), en anderzijds de vorming van *multidisciplinaire werkploegen voor thuisfrontzorg* (cf. het *Home Team*). Buiten de reeds (sporadisch) georganiseerde *partnerbijeekomten* (gedurende betekenisvolle momenten van de uitzending, cf. *Emotionele stadia*), en de meer gangbare *routine-familiebijekomsten* (a rato van 1 per maand), voerden we *twee nieuwe groepsactiviteiten* in (althans voor wat betreft de inhoud van deze activiteiten): 1) voor en na de zending, respectievelijk een *voorlichtingsbijeekomst* en een *zendingsdebriefing*; en, met betrekking tot de meer specifieke relatie- of gezinsproblematiek, 2) voor en na de zending, respectievelijk een *vertrek-* en een *reünieweekend*.

De hier geformuleerde hulpprincipes klinken misschien ambitieus en hoogdravend, maar we menen dat er geen weg terug is. In een tijdperk waarin ‘*het handhaven van de vrede*’ steeds meer animositeit teweegbrengt bij de publieke opinie, en waarin het *ondenkbaar* is de *getroffenen van ingrijpende ervaringen zonder hulp te laten*, heeft de Belgische Krijgsmacht geen keuze. Er is geen weg terug: zowel het imago ‘nieuwe stijl’, de relatief gunstige economische conjunctuur (waardoor weinigen zich aangetrokken voelen tot het leger) als de verzuchtingen van de militairen en hun betekenisvolle anderen zélf, noodzaken de uitbouw

van een degelijk psychosociaal opvangnetwerk. Het leger kan zich in een periode waarin bijna alle vormen van gezag en gevestigde orde in vraag worden gesteld, en net nu het steeds meer de wind uit de zeilen van de zogenoemde progressieve vredesbewegingen begint te nemen, nu niet permitteren een a(psycho)sociaal of mensonvriendelijk gelaat te tonen.